

ПЛЕНАРНАЕ ПАСЯДЖЭННЕ

УДК 811.161.3

ВІДАЗМЕНЫ БЕЛАРУСКІХ ФРАЗЕМ І ПАРЭМІЙ У ТВОРАХ А. КУЛЯШОВА

Абабурка Мікалай Васільевіч

прафесар кафедры пачатковай адукацыі і лінгвадыдактыкі
ўстановы адукацыі “Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя А. А. Куляшова”;

доктар філалагічных навук, прафесар
(г. Магілёў, Беларусь)
ababurko@msu.by

Артыкул прысвечаны даследаванню творчай пераапрацоўкі некаторых агульнапрынятых фразем і парэмій А. Куляшовым у творах розных жанраў.

Корпус беларускай фразеалогіі і парэміялогіі больш-менш вызначыўся ў другой палове дваццатага стагоддзя, асабліва ў той перыяд, калі гэтыя навукі (навучальныя дысцыпліны) выдзеліліся як самастойныя, выйшаўшы з беларускай лексікалогіі. Беларуская лексікаграфія пацвердзіла выхад дадзеных навуковых дысцыплін асобнымі падраздзеламі, назваўшы іх “фразеаграфія” і “парэміяграфія”, што прывяло да спецыяльнага складання фразеалагічных і парэміяграфічных слоўнікаў, або прасцей кажучы, слоўнікаў фразеалагізмаў (фразем) і слоўнікаў прыказак з прымаўкамі (парэмій). Працы Ф. М. Янкоўскага, І. Я. Лелешава, А. С. Аксамітава, І. А. Кісялёва, З. Санько і іншых яскрава паказалі нацыянальна-культурную спецыфіку адзначаных моўных (маўленчых) адзінак, іх арыгінальнасць і непаўторнасць у параўнанні з рускамоўнымі ў першую чаргу. Адлюстроўванне беларускай фразеалогіі і парэміялогіі ў такіх лексікаграфічных працах, як Руска-беларускі і Беларуска-рускі слоўнікі, а таксама Тлумачальныя слоўнікі беларускай (рускай) мовы можна назваць не толькі частковым, нямоўным, але і ілюзорным, ілюстрацыйным. Так званыя школьныя перакладныя і тлумачальныя слоўнічкі яшчэ ў значнай ступені зменшылі з колькаснага боку корпус беларускай фразеалогіі і парэміялогіі.

Беларускія паэты, праязікі і драматургі выкарыстоўваюць “народныя самацветы” пераважна ў нязменным выглядзе (асабліва праязікі і драматургі), аднак паэты ў адпаведнасці з рытмікай і рыфмоўкай “вымушаныя” змяняць як форму, так і змест шматлікіх фразем і парэмій. Гэ-

тыя змены звычайна завуаляваныя, з першага чытання могуць быць не ўбачаныя і прафесійным вокам лінгвіста ці літаратуразнаўца, але як моўна-выяўленчыя сродкі такога роду перайначаныя моўныя (маўленчыя) адзінкі могуць быць выключным, арыгінальным мікравобразам, нават наватворам аўтара (аўтарскім аказіянальным сродкам адлюстравання аб'ектыўнай ці суб'ектыўнай рэчаіснасці). Майстрам такой працы можна назваць Аркадзя Куляшова, у творах якога з самага пачатку кожнага збору твораў можна знайсці самую звычайную транспазіцыю старажытнага маўлення ў сучаснае. Так, двухрадковая страфа “Гучыць далёка ў чыстым полі Юнацтва песня аб светлай долі” сэння ўспрымаецца не так, як у савецкі перыяд з-за інакшага намінацыйнага значэння словазлучэнняў “чыстае поле” і “светлая доля”. Сэння “чыстае поле” – гэта “прыбранае ад добрых ураджаяў вялікае, шырокае, калектыўнае” поле. У старажытнасці “поле” – гэта “светлая”, “шэрая”, “белая” паласа зямлі, засеяная сярод лесу (“Этымалагічны слоўнік беларускай мовы”). У “Тлумачальным слоўніку беларускай мовы” [8, с. 332] зафіксавана слова “Чыстаполіца” са значэннем “чыстае поле і бязлесе”, выкарыстанае Я. Брылём.

Словазлучэнне “светлая доля” – метафарычнае (параўн. назвы дакастрычніцкіх беларускіх газет “Наша доля”, “Наша Ніва” і інш.). Паводле сэнсу яго лепш суадносіць з фраземамі “светлая галава”, “светлая мара”, “светлы дзень” і інш.

У вершы “Песня перамог” А. Куляшоў нібы расшыфраваў працытаваныя намі вышэй два ягоныя радкі:

Дружа мой, ці чуеш,

Як пяюць палі

Песню маладую

Аб жывой зямлі?

Праз гадоў нягоды

Крочыць новы век,

Светлыя паходы

Ладзіць чалавек [3, с. 25].

У вершы “Першабытны чалавек” перастварае паэт на свой лад нават праклён-кленіч “Каб цябе пярун” (забіў, спаліў, знішчыў, напалохаў і г. д):

У тым гаі жыві апошні нехацінец,

Яго дапякала Вольга, седзячы на плоце.

– А не забіў цябе, Сяменька, радзімец,

Чаго ты сядзіш у гэтым балоце!

Яму крыўдна за такія словы,

І ён кажа: – Дапякае кажны... [3, с. 104–106].

Па-першае, словазлучэнне “апошні нехацінец” створанае паэтам паводле фраземы “апошні з магікан”, і куляшоўскі наватвор патрэбна разумець, як “чалавек, што не хоча “запісвацца ў саўгас”, гаворачы: “Ваш калгас яшчэ малады”, а па-другое, “радзімец” – гэта : “Прыпадак хваробы ў маленькіх дзяцей (а таксама ў цяжарных жанчын), які суправаджаеца сутаргамі і стратай прытомнасці” [8, с. 555].

У паэме “Аманал” А. Куляшоў выкарыстаў прыказку “Сам худ, а галава з пуд”, на аснове якой зроблены паэтам своеасаблівы анамастычны (антрапанімічны) аналіз:

Якуб Якубіч Худ,
У яго барада пад колер ліса ,
І, як кажа прыказка,
“Сам худ, а галава з пуд”–
Чалавек разумны,
Нават мае лысіну.
Яго сын – па клічцы “Худзік”
(Клічка ўмоўная, вядома) [3, с. 198].

Словазлучэнне “чалавек разумны”– гэта дакладны пераклад лацінскага фразеалагізма “Homo sapiens” [7, с. 616].

Таксама ў гэтай паэме сустракаем шмат змененых іншых выслоўяў. Напрыклад, ужо на другой старонцы твора чытаем:

І такія словы ад іх чулі:
– Кажуць, што трасе яго трасца,
І тады яму трызняка калекі.
– Усе мы грэшныя чалавекі... [3, с. 185].

Далей працываняцца слова ў слова і коска з коскай, шматкроп’ем і кропкай будуць паўтораныя. Гэта выказванне можна паўнапраўна лічыць, узнікла з такіх прыказак (прымавак), як “Кажуць, што на вярбе грушы (грушкі) растуць”, “Трасе яго трасца, бяруць яго дрыжыкі...”, “Усе мы – людзі, усе мы – чалавекі...”, “Грэшны чалавек” (“Грэшныя людзі”), “Не перакрыўдай калекі!” і шмат інш.

Паўтор “Чычыкаў адчыняе магазін, будзе прадаваць гогалеўскія душы!” можна суадносіць з фраземамі “адчыняць душу” (сход і інш.) з крылатай назвай твора М. Гогаля “Мёртвыя душы”, з выразам “прадаць чорту (д’яблу) душу” і царкоўнаславянствам “Продаеши на трех десятиех серебряницехъ” [6, с. 134].

Паэма А. Куляшова “У зялёнай дуброве” ўзнікла на аснове беларускай народнай песні “Бывайце здаровы” (словы А. Русака, музыка І. Любана), якія ў сваю чаргу выраслі з формулы беларускага маўленчага этыкету “Бы-

вайце здаровы! Жывіце багата!..”). У народнай песні і ў аўтаравых радках ёсць нязначныя змены.

У народнай песні:
Бывайце здаровы,
Жывіце багата,
Ужо ж мы паедзем
Дадому, да хаты
У зялёнай дуброве
Мы начаваць будзем
Эх! Вашае ласкі
Вавек не забудзем [1, с. 490, 600].

У А. Русака:
Бывайце здаровы,
Жывіце багата,
Ужо ж мы паедзем
Дадому, да хаты.
У зялёнай дуброве
Мы начаваць будзем,
А вашае ласкі
Навек не забудзем.

У творы ж А. Куляшова, акрамя назвы, паказваюцца “сваты”, “вяселле”, “начлег” у сапраўднай дуброве, таксама праца і развітанне былых закаханых. Этыкетныя словы-пажаданні выкарыстаны ў заключных акордах паэмы, нават з клічнікамі: “Бывайце здаровы! Жывіце багата!” [3, с. 376–377].

У паэме “Сцяг брыгады” гэтая формула маўленчага этыкету выглядае наступным чынам:

1. Лістамі, дубровы,
Мой след замятайце!..
Бывайце здаровы,
Звароту чакайце!.. [3, с. 263–264].

2. Хлеб з мяшэчка дастаў я:
– Бяры!..

Гэта хлеб для цябе і сястры,
Еш яго на здароўе... [4, с. 267].

Цікава, што ў паэме “Толькі ўперад” выкарыстоўваецца А. Куляшовым астранамічны тэрмін лацінізм *capicula*, які абазначае сузор’е Малога Сабакі (Пса) і “той перыяд, калі сонца знаходзіцца ў гэтым сузор’і – з 22 ліпеня па 23 жніўня”, называецца Канікулай-зоркай:

Свеціць зорка,
між іншых яскрава відна...
Кожны год, як змяняецца
Летам вясна,
Над зямлёй загараецца
Ярка яна.
Як студэнты дамоў
З інстытутаў сваіх
На канікулы едуць
Па сцежках лясных,
Яна ў той час з нябёс
Асвятляе ім пуць, –
І за гэта Канікулай
Зорку завуць [5, с. 203].

З прыведзенага мікратэксту яскрава відаць, што не зорка (сузор'е) дала назву студэнскім “канікулам”, а наадварот. Ды і вядомы нямецкі лексікаграф М. Фасмер пераканальна даказаў, што старая назва Сірыўса і грэчаская “канікула” – гэта “сабачая жара”, таму што сонца ў гарачую пару года бліжэй да Сірыўса, і гэтая зорка бачная менавіта ў спякотныя дні...” [9, с. 180].

Паводле сведчання дачкі А. Куляшова, паэт хацеў перайсці на сур'ёзную прозу і пачаў пісаць аповесць “Зорка Канікула” [2, с. 177–187]. Так названы ўвесь раздзел эсэ разам з пачаткам аповесці, змешчаным на с. 186.

На ўзор спалучэння “Зорка Канікула” распрацоўваецца кампанент “новы” з фразем “новае слова”, “новая старонка” і інш. у паэме “Новае рэчышча”:

А ўсё рэчышчы: новыя, новыя,
Быццам з ёй па сцяжынцы такой
Мы шумлівай вадой
Беглі, гучна гамонячы,
Міма новых кустоў
Новым рэчышчам слоў
Весялосць сваю голячы.
Поўны новых падзей,
Мы не так, як раней,
Беглі полем, дуброваю.
І наперадзе ў нас–
Новы шлях, новы час,
Справы – новыя, новыя... [5, с. 158].

Млечны Шлях у вершы “За зоры, за месік, за ветравы смех...” мае сінанімічную назву Млечная Гаць, а ў паэме “Грозная пушча” чытаем:

Шлях, што едуць, другі–
Што пралёг над зямлёй.
Млечны Пуць!.. [5, с. 394].

Або: Але дзе гаспадыня? Быці можа, як след
Растлумачыць сусед? Выйшаў з хаты сусед.
Як адказ, зорны шлях над хацінай пустой.
Сёння трэцюю ноч пад другою страхой [5, с. 432].

Аналагічна (праўда з нязначнымі зменамі было раней/вышэй):

– Чаго вы маўчыце? Памёр?..

Як адказ – Млечны Пуць над хацінай старой.

– Дзе ж ён, дзе гаспадар мой?

– З дарогі сваёй

Ён не прыйдзе... Не з сэрца сышоў, а з вачэй,
Не памёр, а аддаў ён жыццё за людзей... [5, с. 390].

Уступную і заключную часткі паэмы “Грозная пушча” А. Куляшоў падаў у алегарычна-сімвалічнай форме, шырока выкарыстаўшы фраземы “Асядлаць Пегаса” і “Перакаваць мячы на аралы” як словаспалучэнні “бедны Пегас”, “запрэжаны і распрэжаны Пегас”, просячы “крылатага каня”:

“Вязджай на прасторы шырокіх паэм,

На цалінныя землі някранутых тэм.

Хай радкі, як барозны кладуцца на іх.”;

Або: “– Гэй, буланы!.. Вушамі, браток, не стрыжы,

Не палохайся пушчы і блізкай мяжы.

Хай цябе не засмуціць твой першы агрэх,

Людзі добрыя нас не падымуць на смех” [5, с. 270].

Ці: “Стой, Буланы!.. Жахацца не след, дарагі!

Веў наш плуг баразну, і другія плугі

Павядуць баразны той суровы працяг,

Каб нарэшце ўзараць неўзараны прасцяг” [5, с. 452].

Такім чынам, куляшоўскія відазмены беларускіх фразем і парэмій не абы-якія, а творчыя.

Спіс літаратуры

1. Анталогія беларускай народнай песні / уклад., прадм., і камент. Г. Цітовіча. 2-е выд., дапоўн. – Мінск : Беларусь, 1975. – 616 с.

2. Куляшова, В. Лясному рэчу праўду раскажу... Літаратуразнаўчае эсэ / В. Куляшова. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1989. – С. 177–187.

3. Куляшоў, А. Збор твораў : у 4 т. / Аркадзь Куляшоў. – Мінск : Беларусь, 1966–1967. – Т. 1 : Вершы, паэмы. – 1966. – 380 с.

4. Куляшоў, А. Збор твораў : у 4 т. / Аркадзь Куляшоў. – Мінск : Беларусь, 1966–1967. – Т. 2 : Вершы, паэмы. – 1966. – 376 с.

5. Куляшоў, А. Збор твораў : у 4 т. / Аркадзь Куляшоў. – Мінск : Беларусь, 1966–1967. – Т. 3 : Вершы, паэмы. – 1967. – 462 с.

6. Лепешаў, І.Я. Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў. / І.Я. Лепешаў. – Мінск : Народная асвета, 1981. – Т. 1. – 160 с.

7. СИС – Словарь иностранных слов. – 7 изд., перераб. – М. : Русский язык, 1979. – 624 с.

8. ТСБМ – Глумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. – Мінск : БелСЭ, 1977–1984. Т. 5. Кніга 2. : У–Я ; пад агульнай рэд. акадэміка АН БССР К.К. Атраховіча (Кандрата Крапівы). – 608 с.

9. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. : пер. с нем. / М. Фасмер. – М. : Прогресс, 1964–1973. – Т. 2. – 671 с.